

Hrvatskologoljski tekstovi kao izvor podataka za povijesnu dijalektologiju hrvatskoga jezika

---

Zubčić, Sanja

Source / Izvornik: **Croatica : časopis za hrvatski jezik, književnost i kulturu, 2015, 39, 95 - 106**

Journal article, Published version

Rad u časopisu, Objavljena verzija rada (izdavačev PDF)

Permanent link / Trajna poveznica: <https://um.nsk.hr/um:nbn:hr:186:608700>

Rights / Prava: [Attribution 4.0 International](#)/[Imenovanje 4.0 međunarodna](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2024-11-28**

Repository / Repozitorij:

[Repository of the University of Rijeka, Faculty of Humanities and Social Sciences - FHSSRI Repository](#)

HRVATSKOGLAGOLJSKI TEKSTOVI KAO IZVOR PODATAKA ZA POVIJESNU DIJALEKTOLOGIJU HRVATSKOGA JEZIKA

Sanja Zubčić

(Odsjek za kroatistiku Filozofskoga fakulteta u Rijeci)

U radu se ističu temeljne postavke povijesne ili dijakronijske dijalektologije te njezina ishodišta i dometi u tradicionalnoj devetnaestostoljetnoj kroatističkoj i slavističkoj filologiji. Navode se izvori za takva istraživanja, a posebna se pozornost posvećuje relevantnosti hrvatskoglagoljskih tekstova kao izvora, razlozima zbog kojih se ona počela propitkivati te posljedicama negiranja njihove relevantnosti. Prikazuju se sintetska postignuća u hrvatskoj povijesnoj dijalektologiji i upućuje na perspektive u budućim istraživanjima.

Ključne riječi: hrvatski jezik, povijesna dijalektologija, filologija, paleoslavistika

I. UVOD

Povijesna se dijalektologija hrvatskoga jezika počela razvijati u okvirima klasične filologije, primarno kroz analizu elemenata narodnoga jezika u hrvatskoglagoljskim testovima u cilju njihova atribuiranja i datiranja. Premda proizišla iz toga okvira i utemeljena na tom bogatom korpusu, nekritičkom i nefunkcionalnom primjenom strukturalističkih načela nametnut je kriterij po kojemu korpus za dijalekatska istraživanja ne mogu činiti pisani tekstovi,

što je imalo dalekosežne posljedice na razvoj povijesne dijalektologije hrvatskoga jezika. U radu će se izložiti teorijski okvir takova kriterija i njegove posljedice kao i trenutačno stanje istraženosti te perspektive razvoja povijesne dijalektologije hrvatskoga jezika. Posebna će se pozornost posvetiti važnosti hrvatskoglagoljskih tekstova u povijesnoj dijalektologiji hrvatskoga jezika, njihovoj relevantnosti u smislu korpusa istraživanja te odabranim metodološkim načelima u njihovoj primjeni.

2. POVIJESNA DIJALEKTOLOGIJA KAO DISCIPLINA

Pod terminom *povijesne/historijske/dijakronijske dijalektologije* podrazumijeva se dijakronijski razvoj dijalekatskih idioma.¹ Za razliku od toga termin *povijest jezika* najčešće je i posve neopravdano rezerviran samo za književnu stilizaciju jezika. Međutim ta dva termina bitno oponiraju u sastavnicama *jezik* i *dijalekt* koje su teorijski teško razlučive. Mogućnost se njihova preciznoga razlučivanja dodatno usložnjava pri pokušaju opisa ranih faza razvoja jezika zbog nemogućnosti utvrđivanja odnosa među njima i zbog relativnosti koju otvara rekonstrukcija kao primaran izvor podataka u nedostatku ili nedostatnosti pisanih tekstova, a razrješuje se (više-manje) u kasnijim fazama u kojima se ti odnosi jasnije definiraju. U konkretnom slučaju hrvatskoga jezika precizno razlučivanje tih pojmova otežano je i zbog nepostojanja jedinstvenoga stava o genezi i razvoju onoga što danas nazivljemo hrvatskim jezikom i hrvatskim dijalekatskim idiomima,² ali i zbog mogućnosti promjene statusa u povijesnom razvoju.

U južnoslavistici i kroatistici povijesna se dijalektologija mahom koncentrirala na dva problema: na genezu (Ivšić 1936; Junković 1972; Moguš 1995; Lisac 1996; Lukežić 2012; 2015. i dr.) i na rekonstrukciju predmigracijske situacije (Rešetar 1891; Ivić 1955/1956; 1961/1962; Brozović 1961/1962; 1963 i dr.), a samo sporadično na razvoj pojedinih jezičnih značajki (Hamm 1958; Hercigonja 1982/1983). Manjkaju radovi usmjereni prema razvoju određenih kategorija te oni koji pokušavaju opisati

¹ Dijalekatskim se idiomima u ovom radu naziva ukupnost neknjiževnih/nestandardnih idioma, tj. jezični sustavi različitih stupnjeva apstrakcije, od konkretnih mjesnih govora kao najkonkretnijih, do narječja kao najapstraktnijih jedinica (Brozović 1960: 77).

² S obzirom na to da se radi o jednom od ključnih pitanja kroatističke filologije, u ovom radu samo detektiramo problem bez ikakve namjere da ga se detaljnije eksplicira.

razvoj određenih dijalekatskih jedinica, što bi morala biti primarna tema interesa povijesne dijalektologije. P. Ivić (1955/1956) ističe četiri osnovna izvora iz kojih se mogu crpiti podatci za povijesnu dijalektologiju: pisani spomenici, govori starih iseljeničkih skupina, toponimija i tragovi dijalektnoga supstrata u suvremenim govorima. D. Brozović (1963: 51) dodaje posuđenice kao važan izvor podataka, a M. Moguš (1995: 21) ističe i važnost recentnijih dijaspora.

3. HRVATSKOGLAGOLJSKI TEKSTOVI I POVIJESNA DIJALEKTOLOGIJA

3.1. Strukturalistička metodologija i posljedice njezine primjene

U ovom ćemo se radu, zbog prostorne omeđenosti, ali i zbog intrigantnosti te dimenzije u opisu starih tekstova, zadržati na pisanim tekstovima, uglavnom na onima iz najranijega razdoblja hrvatske pismenosti, kao izvoru podataka za povijesnu dijalektologiju te na njihovoj relevantnosti. Tekst kao složeni fenomen u centru je pozornosti filologije koju kao znanstvenu disciplinu karakterizira sveobuhvatnost. Strukturalizam dokida sveobuhvatnost i koncentrira se na pojedinačne sastavnice koje funkcioniraju kao struktura. Prema F. de Saussureu, njegovu utemeljitelju, filologija opterećena dotad gotovo isključivo historicističkom perspektivom usmjerava se više prema jezičnoj sinkroniji, a sama se supstancija (označeno – *signifié*) bitno razdvaja od načina kojim se ona orječuje (označitelj – *signifiant*)³. Primijeni li se taj princip na tekst, nužno se razdvajaju književno djelo i jezik kojim je ono pisano, a onda logično dalje i dvije znanstvene discipline od kojih jedna proučava jezik djela (*lingvistika*), a druga djelo (*teorija i povijest književnosti*). To donosi svojevrsno utruće filologije odnosno njezino usmjeravanje na jezičnopovijesne teme. Izvorna se Saussureova dihotomija *jezika i govora*, osobito nakon Coseriuova dodatka s normom kao svojevrsnom intermedijacijom između jezika i govora,⁴ tumačila kao dihotomija književnoga/

³ Temelje strukturalizma F. de Saussure postavio je u svom djelu *Cours de linguistique generale* objavljenu 1916. koje je prevedeno na hrvatski jezik 2000. godine kao *Tečaj opće lingvistike*.

⁴ O tome je E. Coseriu pisao u svojoj znamenitoj studiji *Sistema, norma y habla* objavljenoj 1952. godine. Taj je rad, zajedno s ostalim studijama, preveden na hrvatski i objavljen 2011. u knjizi *Teorija jezika i opća lingvistika*.

standardnoga jezika⁵ (jezika – *langue*) i dijalekatskih idioma (govora – *parole*).⁶

Književni jezik naš je tradicionalni naziv. On nema veze s umjetnosti riječi, nego je to jezik kakav se rabi u knjigama. Dobro bi se mogao zvati i “pismeni jezik”, kao što se na njemačkom zove *Schriftsprache* i na francuskom *langue écrite*. Nazvan je po tome što je jezik pismenosti. (Katičić 2009: 51)

Prema takovu promišljanju dijalekatski bi idiomi bili oni koje, uz nepostojanje norme, karakterizira i usmenost pa bi stoga temeljni korpus za istraživanje dijalekatskih idioma trebali činiti usmeni iskazi konkretnih govornika za razliku od korpusa za istraživanje književnoga/standardnoga jezika u koji bi trebali ulaziti samo književni tekstovi.⁷ Tako postavljeni binarni odnosi u osnovi su potpuno pogrešni, a rezultirali su, dalekosežno gledano, brojnim metodološkim pogreškama i usporili razvoj nekih filoloških (pod)disciplina, poput povijesne dijalektologije. Usto rascijepili su filologiju i tekst kao njezin predmet proučavanja na prirodno neodvojive cjeline. Jedan od najčešće apostrofiranih postulata takova načina razmišljanja jest etiketiranje ekscerpiranja jezičnih, osobito dijalekatskih podataka iz književnih tekstova pogrešnim. Posljedice toga stava u istraživanju suvremenih dijalekatskih idioma nisu bile toliko dalekosežne jer se oni mogu istraživati na terenu. No analiza povijesnoga razvoja nekoga dijalekatskoga sustava ili neke njegove značajke izgubila je time svoj najvažniji i najinformativniji korpus, a prekida se kontinuitet temeljnih filoloških istraživanja u 19. stoljeću.

⁵ Premda svjesni razlike među tim dvama terminima, nećemo ih ovdje tumačiti. Ovdje oni kao normirani/kodificirani oponiraju nenormiranim dijalekatskim idiomima.

⁶ Dobro je poznata činjenica da su knjigu *Tečaj opće lingvistike* prema Saussureovim predavanjima pripremili njegovi učenici. R. Godel dokazao je kasnije da neke teze postavljene u knjizi ne odgovaraju posve Saussureovim shvaćanjima. Među inim, to je i pretjerano inzistiranje na razlikovanju *langue* i *parole*. Prema Ivić (1983: 104, 105).

⁷ Sve tradicionalne gramatike hrvatskoga jezika 20. st. potvrde gramatičkih kategorija i oblika uzimaju iz književnih tekstova, kao što je korpus za dijalektološke rasprave konkretan podatak prikupljen od govornika na terenu ili iz postojeće literature. Međutim, konac je toga istoga stoljeća donio i neka nova strujanja pa se, primarno kroz primjenu korpusa, analiziraju jezične značajke i u drugim funkcionalnim stilovima i jezičnim realizacijama. S druge strane, dolazi i do promjena u dijalektologiji jer se sve češće javljaju radovi u kojima se analizira jezik dijalekatske književnosti, mada najčešći cilj takovih radova nije dobiti dijalekatski podatak, već istražiti podudara li se jezik nekoga pisca s opisom njegova materinskoga govora.

3.2. Hrvatskoglagoljski tekstovi kao izvor podataka u povijesnoj dijalektologiji

Svojevrsnim počecima povijesne dijalektologije u nas mogu se smatrati filološke rasprave nastale mahom koncem 19. i početkom 20. stoljeća sa sporadičnim bilješkama o jezičnim elementima koji su u srednjovjekovne hrvatskoglagoljske tekstove ušli iz zapisivačeva jezika. Hrvatskoglagoljski tekstovi bili su zanimljiv korpus, među inim i stoga što je bilo evidentno ispreplitanje normi dvaju jezika, staroslavenskoga i hrvatskoga. Polazeći od temeljnih zadataka klasične filologije, filolozi su tekstove pokušavali datirati i atribuirati što nije bilo lako, ponajprije zbog načela anonimnosti i mogućnosti kolanja knjiga među različitim sredinama. Jedino sredstvo kojim se to moglo učiniti, uz pojedine marginalne zapise ili posvete, bio je jezik. Tako je primjerice I. Milčetić (1902) u dijelu rasprave koja se bavi hrvatskim Lucidarom tražio njegova prevoditelja, a činio je to sustavnom jezičnom analizom na fonološkoj, morfološkoj i leksičkoj razini. Na kraju zaključuje: “Ova kratka analiza jezika utvrđuje u nama uvjerenje, da je bio prevodilac našega lucidara rodom iz sjevernih čakavskih krajeva, gdje vlada ekavski izgovor i gdje nije daleko kajkavsko narječje. Iz današnje Dalmacije ne potječe nikako.” (Milčetić 1902: 273)

Jednako su činili i njegovu suvremenici, uključujući i V. Jagića (1893: 40, 41) koji je analizom odabranih jezičnih značajki zaključio kako je Grškovićev odlomak apostola pisan na štokavskom području. Procjenjujući takav metodološki obrazac valjanim, uz primjeren oprez, primjenjivali su ga istraživači hrvatskoglagoljskih tekstova i u vremenu obilježenu strukturalizmom, od pedesetih godina 20. stoljeća. Tako primjerice V. Štefanić (1952) analizom jezika potvrđuje da je *glagoljski notarski protokol iz Draguća u Istri (1595.–1639.)* i pisan na tom području, odnosno iz pera pisara s toga područja. M. Pantelić (1964: 67) u analizi kodēksā, Bartola Krbavca kaže: “Kako je već poznato Bartol je pisao – ili bolje prepisivao – svoje kodekse na različnim područjima: u užoj Krbavi, u Primorju ili Istri. Nastojat ćemo utvrditi a) jezik, odn. govor samog pisca, b) govor kraja u kojem je ili za koji je pisan ili prepisivan kodeks, c) odnos pisane i govorene riječi.”

U toj je raspravi M. Pantelić na najbolji način pokazala kako je uz primjenu sofisticirane metodologije koja u obzir uzima niz čimbenika iz književnih djela moguće iščitavati i interpretirati dijalekatske značajke. Slijedeći te tragove, isto nastavljaju činiti i brojni paleoslavisti mlađe generacije (primjerice Mihaljević, Vince 2012: 18; Šimić 2014: 28, 29). U tom

smislu od svih je slavističkih poddisciplina paleoslavistika ostala u najtješnjem kontaktu s filologijom.

Kao ponajbolji primjer paleoslavističkoga pogleda na taj problem izdvajamo ovdje podulji citat iz rasprave E. Hercigonje (1982/1983: 9) koji ponajbolje tumači odnose i mogućnosti među neodvojivo povezanim jezičnim sustavima:

Tekstovi srednjovjekovnih glagoljskih neliturgijskih zbornika mlađeg tipa (od 14. do pol. 16. st.) pisani su čakavštinom, artificijelnim, hibridnim čakavsko(± kajkavski)-crkvenoslavenskim jezikom i, u nekim slučajevima, tradicionalnom književnom crkvenoslavjenštinom. *Takva jezična strukturiranost omogućuje, pored ostalog, da se na obilju sadržajno raznovrsne građe analiziraju i ocijene razvojne karakteristike, prati usmjerenost dijakronijske progresije čakavskih sustavskih kategorijalnih elemenata.* (istaknula S. Z.)

Za razliku od paleoslavista hrvatski dijalektolozi nerijetko upućuju na metodološku pogrešku iščitavanja dijalekatskih podataka iz zapisanih književnoumjetničkih tekstova, ili makar onih koji to pretendiraju biti, navodeći pritom da

jezik starih tekstova odražava uvijek stanovitu književnojezičnu stilizaciju [...] U pravilu ih je sročila obrazovana osoba i pisala školovana ruka, unoseći u svoju tekstnu tvorevinu vlastitu jezičnu i pravopisnu nadgradnju i tradiciju stečenu školovanjem. Stoga jezik starih tekstova nije pouzdan kao dijalektološki predložak za dijakronijska proučavanja konkretnih organskih govora. (Lukežić 2005: 233)

Nedvojbeno je činjenica da je svaki tekst, kako tematski tako i odabirom jezičnih sredstava, posve individualna tvorevina i da pri bilo kojem vidu jezične analize to valja uzimati u obzir. Činjenica je, međutim, i to da su obično autorske jezične intervencije, bez obzira na kojoj jezičnoj razini one bile, posve transparentne u odnosu na postojeću normu ili uzus. Poznavanje norme staroslavenskoga jezika ili hrvatskoga crkvenoslavenskoga jezika (Gadžijeva i dr. 2014) kroz opis gramatičke strukture omogućuje lako utvrđivanje odstupanja koja onda postaju novi predmet analize. Ta odstupanja od norme u hrvatskoglagojskim tekstovima mogu biti namjerna i nenamjerna. I dok je kod namjernih odstupanja namjera više ili manje prepoznatljiva, kod nenamjernih nije moguće biti tako rezolutan jer kao što pisaru/kompilatoru/prevoditelju može u diskurs gotovo kao omaška ući značajka njegova govora, tako isto je moguće i da on unosom tih značajki svjesno izražava pripadnost nekom govoru i da je ona rezultat svjesnoga odstupanja od norme na jednak onaj način na koji S. Damjanović (2002: 121) reinterpreтира stariji termin *redakcija*. Namjerna odstupanja mogu biti

stilogena (Damjanović 1998) ili uvjetovana prilagođavanjem pisara/prevoditelja/kompilatora jeziku sredine za koju se tekst priređuje (Pantelić 1964: 75). Osvještavajući te činjenice, istraživač s priličnom dozom sigurnosti može ekscerpirati specifične jezične značajke, analizirati ih i kontekstualizirati. Upotpune li se te spoznaje potencijalnim spoznajama o mjestu nastanka teksta ili o mjestu za koje je tekst namijenjen, o biografiji pisara, ostalim njegovim djelima i drugim potrebnim izvanjezičnim čimbenicima, zaključci su precizniji. Stoga metodološki postulat o pogrešnosti ekscerpiranja dijalekatskih jezičnih podataka iz starije pisane građe, koji počiva na strukturalizmu i sada već poprilično dugoj tradiciji, treba zamijeniti primjenom sofisticiranijega metodološkoga aparata.⁸ Vrlo je važna činjenica da se u nas s takvom praksom dokida postupno pa se iz skupine pisanih tekstova sve češće izuzimaju oni pravnoga karaktera koji su u srednjem vijeku bili pisani uglavnom *narodnim* jezikom, bez znatnijega naslojavanja staroslavenskih jezičnih elemenata (usp. Lukežić 2005). Malobrojnost pojava koje ovjeravaju neku značajku, a koja se može uzeti kao mana takvoj metodologiji, postaje realan problem samo u slučaju preuzimanja metodologije obrade podataka iz drugih znanosti (najčešće društvenih) i drugih lingvističkih poddisciplina (poput sociolingvistike). U jezičnoj povijesti i povijesnoj dijalektologiji nije presudna kvantiteta pojava već njihova funkcija u tekstu i relevantnost izvođenja zaključaka na njezinu temelju, njihova demonstrativnost.⁹ Sintetiziranjem specifičnih jezičnih značajki, neovisno o njihovu broju, koje su hrvatski filolozi markirali u hrvatskoglagoljskim tekstovima od druge polovice 19. stoljeća naovamo, steći će se cjelovitija slika o povijesnoj dijalektologiji hrvatskoga jezika, odnosno o razvoju pojedinačnih dijalekatskih idioma, popunit će se brojne lakune te omogućiti reinterpretacija postojećih teza.

⁸ Nećemo ovdje progovarati o važnosti tekstova registracijsko-dokumentacijske naravi, poput stališa duša, matičnih knjiga, zapisnika, izvješća, registara, spomenica i sl. koji su nastali nešto kasnije i o čijoj relevantnosti nije bilo toliko spora, vjerojatno zbog maloga broja staroslavenskih jezičnih značajki.

⁹ Potvrda tomu je općepoznata potvrda samo jednoga prednjega nazala u 4. retku *Bašćanske ploče* u obliku zamjenice *svog* dok je u svim drugim primjerima prednji nazal reflektiran u *e*. Jednako tako važne su sporadične promjene poluglasova u hrvatskoglagoljskim tekstovima. Tako se primjerice u *Budimpeštanskom fragmentu* koji čuva poluglasove na starim mjestima, u četirima primjerima oni međusobno zamjenjuju. Premda je broj tih primjera mali, oni nedvojbeno upućuju na promjene u sustavu. O brojnosti takvih potvrda vidjeti u Gadžijeva i dr. (2014: 68, 68).

4. POVIJESNA DIJALEKTOLOGIJA HRVATSKOGA JEZIKA: SUVREMENO STANJE I PERSPEKTIVE

U recentnije vrijeme hrvatska je i slavistička filologija obogaćena četirima izuzetno bitnim knjigama (Holzer 2007; Matasović 2008; Lukežić 2012, 2015) koje se potpuno ili djelomično dotiču povijesne dijalektologije. G. Holzer i R. Matasović građu mahom uzimaju iz hrvatskoga standardnoga jezika, ali je dopunjavaju i onomastičkom građom (osobito Holzer) te građom iz pisanih tekstova i dijalekata. I. Lukežić (2012, 2015) piše sveobuhvatne povijesti hrvatskih narječja temeljeći zaključke mahom na dijalekatskoj građi, dok u knjizi posvećenoj morfologiji građu ekscerpira i iz književnih tekstova, uključujući i one starije poput *Bašćanske ploče*, *Vinodolskoga zakona* i dr. (2015: 350). Polako raste i broj pojedinačnih rasprava iz povijesne dijalektologije, neovisno o tome bave li se jezikom teksta/tekstova (Zubčić 2010; Holjevac 2014; Reinhart 2012) ili pak odabranom jezičnom značajkom u većem broju tekstova (Hercigonja 1982/1983; Zubčić 2014; Dimitrijević, Žagar 2015).

S obzirom na niz nepoznanica i disonantnih tonova oko geneze i autohtonosti pojedinih dijalekatskih idioma, nova bi se istraživanja u povijesnoj dijalektologiji morala usmjeriti prema analizi pisane građe, ako je ona sačuvana. Valjalo bi na taj način istražiti primjerice buzetske i gorskokotarske govore zbog odnosa sa slovenskim jezikom i datiranja početka tih veza, te jugozapadni istarski čakavski dijalekt i donjosutlanski kajkavski zbog utvrđivanja predmigracijskoga i postmigracijskoga stanja. Poseban problem čine štokavski govori koji su bili najizloženiji migracijama, a osobito razvoj razlika i kasnija neutralizacija istočnoštokavskoga i zapadnoštokavskoga (usp. Lisac 1996). Dio tih problema, a posebno potonji, upućuje na potrebu sveobuhvatnije analize unutar južne slavistike. Niz složenih društvenih pitanja, ali i prethodno apostrofiranje recentnijega inzistiranja na sinkronijskim opisima, najčešće vrlo partikularnoga karaktera, i u smislu terena i u smislu opsega istraživanja, doveli su do zatvaranja lokalnih (južno)slavenskih dijalektologija čime svaka više-manje funkcionira izvan svog šireg i prirodnoga konteksta i s limitiranom mogućnošću širih sintetskih spoznaja. Takav status u povijesnoj dijalektologiji potpuno onemogućuje postavljanje relevantnih hipoteza i izvođenje održivih zaključaka.

5. ZAKLJUČAK

Početak 21. stoljeća donosi rastuću svijest o potrebi međusobnoga povezivanja različitih disciplina, ali i poddisciplina što otvara mogućnost emancipacije filologije, a time i potrebu redefiniranja nekih strogo postavljenih metodoloških principa čije se provođenje nerijetko pokazalo manjkavim. U takvu bi se ozračju povijesna dijalektologija mogla nastaviti istraživati, što je od iznimne važnosti i za utvrđivanje nekih od temeljnih pitanja ranoga razvoja hrvatskoga jezika, čemu mogu pridonijeti samo najstarije jezične značajke koje je moguće ekscerpirati iz najranijih tekstova s hrvatskom jezičnom sastavnicom.¹⁰

Povijesna dijalektologija predstavlja izuzetan metodološki izazov, ima golem, još neistražen korpus i ciljeve koji su važni za hrvatsku filologiju i slavistiku u cjelini. U ovom je prilogu posebna pozornost posvećena važnosti tekstova na hrvatskom jeziku nastalih u srednjovjekovlju te je utvrđena njihova iznimna važnosti za povijesnu dijalektologiju hrvatskoga jezika, kao i korpusna relevantnost za tu disciplinu. Činjenica da su hrvatski i inozemni paleoslavisti kroz 20. i 21. stoljeće ostvarili visok stupanj istraženosti norme hrvatskoga crkvenoslavenskoga jezika, kao i normi pojedinačnih hrvatskih književnih jezika predstandardizacijskoga razdoblja s jedne strane, te dobro poznavanje suvremenih konkretnih organskih idioma s druge, predstavlja svojevrsnu predradnju koja će olakšati daljnja istraživanja povijesne dijalektologije hrvatskoga jezika i učiniti zaključke istraživanja utemeljenijima.

---

¹⁰ Problem oko definiranja odrednice *hrvatski* u ranim razdobljima razvoja i uopće lingvističko definiranje termina dijalekatskih podsustava u tom razdoblju izuzetno je složeno pitanje i predmetom je sveobuhvatnije i opsežnije rasprave.

LITERATURA

- Brozović, Dalibor. 1960. O strukturalnim i genetskim kriterijima u klasifikaciji hrvatsko-srpskih dijalekata. "Zbornik za filologiju i lingvistiku", 3: 68–88.
- Brozović, Dalibor. 1961/1962. O jednom problemu naše historijske dijalektologije – stara ikavsko-ijekavska granica. "Zbornik za filologiju i lingvistiku", 4–5: 51–57.
- Brozović, Dalibor. 1963. O rekonstrukciji predmigracionog mozaika hrvatskosrpskih dijalekata. "Filologija", 4: 45–56.
- Coseriu, Eugenio. 2011. *Teorija jezika i opća lingvistika*. Zagreb: Disput.
- Damjanović, Stjepan. 1998. Jezičnostilska raslojenost hrvatskoglagoljskih srednjovjekovnih tekstova. "Croatica", 45/46: 57–68.
- Damjanović, Stjepan. 2002. *Slovo iskona*. Zagreb: Matica hrvatska.
- De Saussure, Ferdinand. 2000. *Tečaj opće lingvistike*. Zagreb: ArTresor naklada – Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje.
- Dimitrijević, Nataša, Žagar, Mateo. 2015. Najstarije štokavske inovacije u glagolskoj morfologiji ćiriličkih isprava Dubrovačkog arhiva. "Raspave", 41/2: 263–283.
- Fonološki opisi srpskohrvatskih/hrvatskosrpskih, slovenačkih i makedonskih govora obuhvaćenih Opšteslovenskim lingvističkim atlasom*. 1981. Sarajevo: Posebna izdanja ANUBiH, LV/9.
- Gadžijeva, Sofija, Kovačević, Ana, Mihaljević, Milan, Požar, Sandra, Reinhart, Johannes, Šimić, Marinka, Vince, Jasna. 2014. *Hrvatski crkvenoslavenski jezik*. Zagreb: Hrvatska sveučilišna naklada – Staroslavenski institut.
- Hamm, Josip. 1958. Iz problematike čakavskih govora. I. Čakavizam i njegova geneza. "Radovi Instituta JAZU u Zadru", 3: 21–38.
- Hercigonja, Eduard. 1982/1983. Tendencije dijakronijskog razvitka fleksije pridjeva i zamjenica u jeziku hrvatskoglagoljskih zborničkih tekstova 15. stoljeća. "Filologija", 11: 9–73.
- Holzer, Georg. 2007. *Historische Grammatik des Kroatischen. Einleitung und Lautgeschichte der Standardsprache*. Frankfurt am Main – Berlin – Bern – Bruxelles – New York – Oxford – Wien: Peter Lang.
- Holjevac, Sanja. 2014. Riječke litanije muke i smrti Isusove iz 17. i 18. stoljeća s osobitim obzirom na jezik. *Riječki filološki dani*. Ur. Diana Stolac. Rijeka: Filozofski fakultet u Rijeci: 9: 345–356.
- Ivić, Milka. 1983. *Pravci u lingvistici*. Ljubljana: Državna založba Slovenije.
- Ivić, Pavle. 1955/1956. O nekim problemima naše istoriske dijalektologije. "Južno-slovenski filolog", 21, 1–4: 97–129.
- Ivić, Pavle. 1961–1962. Prilog rekonstrukciji predmigracione dijalekatske slike srpsko-hrvatske jezične oblasti. "Zbornik za filologiju i lingvistiku", 4–5: 117–130.
- Ivšić, Stjepan. 1936. Jezik Hrvata kajkavaca. "Ljetopis JAZU", 48: 47–88.
- Jagić, Vatroslav. 1893. Grškovićev odlomak glagolskog apostola. "Starine JAZU", 26: 33–161.
- Junković, Zvonimir. 1972. Jezik Antuna Vramca i podrijetlo kajkavskog dijalekta. "Rad JAZU", 363: 1–229.

- Katičić, Radoslav. 2009. O standardnom i književnom jeziku. "Jezik", 56, 2: 50–53.
- Lisac, Josip. 1996. Koji su dijalekti hrvatski? u: *Hrvatski dijalekti i jezična povijest*. Zagreb: Matica hrvatska, 9–21.
- Lukežić, Iva. 2005. Jezik grobničke brašćinske knjige (16. i 17. stoljeće) kao dijalektološki predložak. *Drugi Hercigonjin zbornik*. Ur. Stjepan Damjanović. Zagreb: Hrvatska sveučilišna naklada: 223–246.
- Lukežić, Iva. 2012. *Zajednička povijest hrvatskih narječja. Fonologija*. Zagreb–Rijeka: Hrvatska sveučilišna naklada – Filozofski fakultet u Rijeci – Katedra Čakavskoga sabora Grobnišćine.
- Lukežić, Iva. 2015. *Zajednička povijest hrvatskih narječja. Morfologija*. Zagreb–Rijeka: Hrvatska sveučilišna naklada – Filozofski fakultet u Rijeci – Katedra Čakavskoga sabora Grobnišćine.
- Matasović, Ranko. 2008. *Poredbenopovijesna gramatika hrvatskoga jezika*. Zagreb: Matica hrvatska.
- Milčetić, Ivan. 1902. Prilozi glagoljskim spomenicima: III: Hrvatski Lucidar. "Starine", 30: 257–334.
- Mihaljević, Milan, Vince, Jasna. 2012. *Jezik hrvatskoglagoljskih Pazinskih fragmenata*. Zagreb – Pazin: Hrvatska sveučilišna naklada – Državni arhiv u Pazinu – Staroslavenski institut.
- Moguš, Milan. 1995. O problemima naše povijesne dijalektologije. "Hrvatski dijalektološki zbornik", 9: 11–23.
- Pantelić, Marija 1964. Glagoljski kodeksi Bartola Krbavca. "Radovi Staroslavenskog instituta", 5: 5–98.
- Reinhart, Johannes. 2012. Historija bosanskoga jezika u srednjem vijeku u svjetlu isprava. *Bosanskohercegovački slavistički kongres*. Ur. Senahid Halilović. Sarajevo: Slavistički komitet: 1: 135–144.
- Rešetar, Milan. 1891. Die čakavština und deren einstige und jetzige Grenzen. "Archiv für slavische Philologie", 13: 93–109, 161–199, 361–388.
- Šimić, Marinka. 2014. *Akademijin brevijar (HAZU III c 12), hrvatskoglagoljski rukopis s konca 14. stoljeća*. Zagreb: Staroslavenski institut.
- Štefanić, Vjekoslav. 1952. Glagoljski notarski protokol iz Draguča u Istri (1595.–1639.). "Radovi Zavoda za slavensku filologiju", 1: 73–174.
- Zubčić, Sanja. 2010. Jezične značajke Greblova Tlmačenja od muki gospoda našego Isuhrsta (prilog dijakronijskoj dijalektologiji). *Riječki filološki dani*. Ur. Lada Badurina i Danijela Bačić-Karković. Rijeka: Filozofski fakultet u Rijeci: 8: 631–646.
- Zubčić, Sanja. 2014. Čakavizam u Rijeci (prilog dijakronijskoj dijalektologiji). *Studia Borysiana – etymologica, diachronica, slavica*. Ur. M. Jakubowicz i B. Raszewskiej Zurek. Warszawa: Instytut Slawistyki PAN: 459–474.

SUMMARY

CROATIAN GLAGOLITIC TEXTS AS DATA SOURCE FOR THE HISTORICAL DIALECTOLOGY OF THE CROATIAN LANGUAGE

The paper deals with the basic postulates of historical or diachronical dialectology and its origins and achievements in the traditional 19th-century Slavic and Croatian philology. The sources used in historical dialectology are listed, with special emphasis on the relevance of the data obtained from written texts. The reasons why they started to be viewed critically are discussed, as well as the consequences of denying their relevance. The paper presents the achievements in the historical dialectology of Croatian language and discusses the perspectives for future research.

Keywords: Croatian language, historical dialectology, philology, Paleo-Slavic studies